

Grau Universitari d'Història
curs 2017-2018

Treball fi de Grau

“Anníbal de Cartago, realitat i ficció”

Alumna: Fina Villanueva Fuentes

Tutor: Dr. Manel García Sánchez

Agraïments

Voldria agrair al meu tutor de treball final de Grau, el Dr. Manel García Sánchez, per la seva orientació i ajuda. També per totes les correccions i recomanacions que han estat essencials per la configuració d'aquest treball.

Igualment'agradaria agrair a la Dana, la meva filla, per la paciència i suport que en molts moments m'ha mostrat mentre li prenia temps i dedicació confeccionant el present treball.

Resum

És la figura d'Anníbal Barca la principal protagonista en el marc de Segona Guerra Púnica. La seva trajectòria militar durant els intensos anys de lluita contra Roma el van convertir en un enemic terrible a ulls de la historiografia clàssica. El present treball pretén ser un estat de la qüestió sobre la distorsionada versió antiga i, alhora analitzar la difusió que ens ha arribat fins el present, d'altra banda la construcció del perfil d'Anníbal analitzant diferents fonts assitirà un resultat més complet de la seva figura que la pròpiament antiga.

Paraules clau: Anníbal, Segona Guerra Púnica, autors clàssics, Cartago

Abstract

Hannibal Barca was a leading figure in the Second Punic War. His military achievements during these intense years of fighting Rome would consolidate his reputation as a fearsome enemy in classical historiography. The aim of this work is to challenge the distorted image of Hannibal portrayed in these ancient texts, while also examining its diffusion through history to the present day. Furthermore, close reading of a variety of sources can offer a more accurate profile of the historical figure than the classical version would allow.

Keywords: Hannibal, Second Punic War, classical historiography, Carthage.

Índex

1. Introducció i metodologia	7
2. Anníbal en to negatiu, l'estudi dels clàssics	10
2.1. La turbulenta joventut d'Anníbal	10
2.2. Genialitat militar anul·lada	12
2.3. Reconeixement castrense del general púnic	15
3. Anníbal avui, la mirada del present	19
3.1. Tàctica, habilitat i força militar	20
3.2 Disposició política i diplomàtica	25
4. Anníbal: personatge literari, protagonista cinematogràfic -home d'acció-	30
4.1 El general cartaginès novel·lat	30
4.2 Anníbal cinematogràfic	35
5. Conclusions	39
6. Bibliografia	41
7. Annexes	43

Anníbal de Cartago, realitat i ficció

1. Introducció: objectius i metodologia

L'objectiu del present treball és analitzar i fer un estat de la qüestió sobre les obres clàssiques, investigacions actuals, novel·la històrica i el pèplum centrat en la figura d'Anníbal Barca. L'àmbit d'estudi està fixat principalment en el perfil d'aquest personatge durant la II Guerra Púnica.

L'atenció l'hauríem de fixar cap a la Mediterrània Antiga, final segle III aC-primer quart del II aC, on totes les evidències històriques marquen dos punts geopolítics especialment destacables, Cartago (vegeu fig. 1) i Roma, la primera situada en litoral africà mentre que Roma la localitzem al centre de la península Itàlica. Ambdues manifesten grans desitjos i ambicions pel control comercial fora dels seus territoris més pròxims. Dominar i annexionar noves regions els reportarà poder i riqueses. Aquests, principalment, seran els motius que duran l'inici d'un punt de confrontació molt bel·ligerant entre les dues ciutats. Roma i Cartago viuran a través de la I i II Guerra Púnica - 264 aC-146 aC- la lluita pel control de la Mediterrània.

Van ser dos conflictes dirigits per militars distints però en el cas dels cartaginesos, el mateix llinatge governa l'enfrontament amb trenta anys de diferència, la família Barca. Amílcar serà el General que defensarà els interessos dels cartaginesos al llarg de la I Guerra -264 aC - 241 aC, com a resulta d'aquesta Cartago perd el control de Sicília, el seu fill Anníbal a l'edat de 28 anys i figura central de l'estudi d'aquest treball, durà la gegantesca aventura d'enfrontar-se a Roma en terres itàliques, aquest conflicte conegut com la II Guerra Púnica -218 aC- 201 aC- dirigit pel jove oficial cartaginès li farà viure l'hostil situació durant disset anys.

Malgrat l'absència de fonts sobre la personalitat més íntima del cartaginès, intentarem analitzar el perfil des de quatre canals diferents. El primer dels estudis que analitzarem seran les fonts clàssiques, posarem especial atenció al tracte tendencios, negatiu o senzillament adulterat que els autors clàssics -Polibi, Tito Livi, Apià i Corneli Nepote -segle II-I aC- II dC- mostren en les respectives obres que ens han arribat. Són dins dels treballs dels antics estudiats on localitzem, principalment, l'única documentació que ens ha arribat sobre Anníbal, cap dels tres no contemporanis al jove Barca però.

Mostrarem com es crea un retrat en negatiu des de la tradició clàssica, una construcció interessada de l'enemic. Com els autors difonen sense amagar gaire la versió romana contaminada. L'absència de fonts antigues propícies a la figura de l'estratega púnic davant les hostils ens donarà pas al segon objectiu d'anàlisi, en aquest punt recollim solament alguna mostra de la reconstrucció històrica actual que la historiografia contemporània ha dut a terme. Estudiarem, a través d'una comparativa entre diferents investigacions seleccionats l'actitud que els autors actuals -Barceló, Christ, Huss i Lancel- han pres davant Roma i Cartago, Roma vs. Anníbal i viceversa.

En definitiva, començarem a descobrir en aquesta part del treball un Anníbal observat des de diferents visions, el nou enfocament ens farà deduir tanmateix la posició de "defensa" que pren l'autor actual, pro-romà o procartaginès, entenem que l'objectivitat de la qual parlàvem hauria de mostrar un resultat equidistant, segurament no sempre serà així, amb tot s'analitzarà.

El nostre darrer objecte d'estudi se centra en la interpretació literària de la novel·la històrica i del gènere cinematogràfic del pèplum sobre el general cartaginès, en aquest cas hem seleccionat la novel·la sota el títol *Anníbal de Cartago* de Gisbert Haefs i la pel·lícula *Anibalae* (1959) co-dirigida per Carlo Ludovico Bragaglia i Edgar G. Ulmer. Els relats i les imatges en aquesta secció possiblement estaran contaminats o no, aquest serà un punt important a considerar: el nivell de llegenda de l'autor i directors transmetran, la narració dramàtica que utilitzaran, el punt d'interès on el text i les escenes concentren més l'atenció. Veurem un Anníbal en ambients íntims, amb sentiments i emocions. La narrativa històrica ens aportarà molta més informació de la seva vida privada, en definitiva una visió molt menys hermètica que l'oferida per la tradició clàssica i estudis actuals. Analitzarem la probable confusió que el consumidor d'aquests gèneres qui va adreçat aquests formats, d'altra banda en molts casos desconexedor de la bibliografia antiga, li pot generar aquesta imatge heroica del nostre protagonista.

Hem dividit el treball en set apartats, incloses les conclusions, la bibliografia els annexos. Els autors i obres antigues apareixeran citaran mitjançant les abreviatures Liddell and Scott's Greek-English Lexicon i el Glare's Oxford Latin Dictionary. L'apartat narrativa i pèplum hem comptat amb estudis d'Antonio Cascón i Òscar Lapeña.

2. Anníbal en to negatiu, l'estudi dels clàssics

Considerem fonamental el present apartat on tractarem d'analitzar la figura del general cartaginès des de la perspectiva de les fonts clàssiques, els textos que ens han arribat dels autors Polibi, Titus Livi, Apià i Corneli Nepot recreen una particular visió necessària per a l'anàlisi que exposarem, no únicament en aquest capítol, sino fins a les darreres conclusions del nostre treball. D'aquí la importància de reflectir seguidament les consideracions sobre la persona d'Anníbal que els historiadors clàssics exposaren a les seves obres amb l'objectiu de mostrar la tendenciosa i negativa descripció que fan del general cartaginès.

La finalitat específica d'aquest capítol passa per mostrar la construcció en negatiu d'un retrat d'Anníbal a través de les fonts clàssiques. Un personatge inicialment condicionat per una intensa infància, unes facultats militars extraordinàries conscientment eclipsades pels historiadors clàssics i unes discretes mostres d'exaltació de les seves autèntiques facultats.

2.1. La turbulenta joventut d'Anníbal

La primavera de l'any 237 a.C. Amílcar Barca¹, prestigiós general cartaginès i pare d'Anníbal, pren la decisió d'entrar militarment a Hispània. Aparentment, Roma no havia mostrat interès per aquest territori dotat de grans recursos miners, finalment el destí que triarà el general seria Cadis. Entre el seguici que l'acompanyarà es trobava el seu fill Anníbal que comptava amb 9 anys i Asdrúbal, gendre d'Amílcar. Polibi era de l'opinió, de fet una idea força estesa a l'Antiguitat, segons la qual Amílcar buscà especialment els mitjans necessaris per a renovar un nou xoc amb Roma, després de la fi del conflicte sard que els mercenaris de l'exèrcit cartaginès fan esclatà l'any 238 aC arrel d'un problema d'impagament de sous que Cartago no els garantitza. L'argument que els autors antics apunten per afirmar l'hostilitat d'Amílcar, mostrada amb aquesta sentència, es basa principalment en el jurament

¹ WERNER H. , *Los Cartagineses*, Madrid, 1993, p. 184.

davant de l'altar de Zeus que presumptament el pare exigeix al seu fill, “mai ser complaent amb els romans”: *Amílcar entonces le cogió por la mano derecha, le llevó hasta el altar y le hizo jurar, tocando las ofrendas, que jamás sería amigo de los romanos*². Apià igualment reproduïx amb més intensitat el relat *Y se decía también que, siendo todavía niño, su padre le había hecho jurar sobre los altares que sería un enemigo implacable de los romanos cuando entrara de pleno en la vida pública*³. Aquest episodi de la infància d'Anníbal serà un recurs que els autors antics recuperaran al llarg dels seus textos, remarcant l'ànima venjativa que se li ha anat gestant al jove cartaginès, d'aquí la responsabilitat que les fonts clàssiques adrecen sobre la seva persona obrint el conflicte bèl·lic contra Roma l'any 216 a.C.: *Esto hizo que ahora la guerra contra los romanos estallara contra la voluntad de los cartagineses, por decisión de Anníbal*⁴.

D'altra banda, i fent honor al títol d'aquest apartat, considerem oportú insistir en la informació que les fonts clàssiques apunten sobre l'activitat especialment militar que Anníbal dugué a Hispània. A través d'aquestes observem que el jove ja a l'edat del 18 anys pren càrrec de pes dins la milícia cartaginesa⁵, la mort accidental del seu pare provoca canvis dels màxims responsables de l'exèrcit púnic, ocupant Asdrúbal el lloc d'Amílcar i anomenant aquest a Anníbal lloctinent del cos⁶. (vegeu fig. 2)

És interessant apuntar la descripció dels historiadors antics de la formació moral que va adquirint el futur general durant la seva joventut. Reiterem la importància que tenen aquests processos com a base de la persona que s'està projectant en aquests autors: *la avaricia y la ambición de poder de Asdrúbal... Anníbal, que desde niño había sido compañero de Asdrúbal y emulador de su manera de gobernar, luego que hubo recibido la dirección de los asuntos de España, dirigió las empresas del mismo modo que él*⁷. Intuïm una reconstrucció interessada de la

² POLIBI, 3.11-7 trad. Balasch Recort, M.

³ APIÀ, *Hisp.* 9 trad. Gómez Espelosín, F.J.

⁴ POLIBI. 3, 8-6.

⁵ APIÀ, 6.

⁶ El tractament que fan les fonts clàssiques sobre aquest anomenament serà esquematitzat a l'apartat tercer del present capítol.

⁷ POLIBI, 3, 8-5.

historiografia favorable a Roma dels primers anys de vida del carismàtic protagonista i de la seva joventut. Sense arribar a complir 25 anys, com revela Nepot en la seva obra⁸, Anníbal pren el comandament de les tropes cartagineses a Hispània, l'assassinat d'Asdrúbal motiva un important canvi a l'escenari i ens atrevim a considerar que a partir d'aquest fet la turbulenta joventut del ara ja general cartaginès passarà a ser la turbulenta vida fins a la seva fi. La precisa descripció sobre Anníbal que Polibi formula sobre aquest nomenament parla per sí mateixa, la línia del greuge és propera tot i que en aquest moment no la utilitza: *Entonces los cartagineses confirieron la comandancia de España a Anníbal, aunque era joven, debido a la perspicacia y a la audacia que había mostrado en las acciones.... Desde aquella época sospechas y fricciones constituían las relaciones mutuas entre romanos y cartagineses*⁹.

2.2. Genialitat militar anul·lada

Puntualitzant quelcom més la posició de les fonts clàssiques tractarem el perfil i la pràctica militar d'Anníbal, un aspecte transcendent que assolim per mitjà de descripcions del personatge, pràctica i tàctica de govern del seu exèrcit, estratègia, comportament que el cartaginès adopta davant victòries, derrotes i enfrontaments contra les tropes romanes. Descobrirem possiblement la visió més hostil que en absència de fonts favorables resultarà prou arbitrària. Si la joventut d'Anníbal, anteriorment descrita, comptava amb definicions desfavorables sobre la seva persona, el retrat que intentarem esbossar a continuació es desvia a escassa distància d'aquest camí.

L'aspecte d'obligació castrense d'Anníbal, 221 a.C. compta amb 26 any, apareix com a conseqüència de la mort per assassinat d'Asdrúbal, fins aleshores màxim responsable de l'exèrcit cartaginès a Hispània. Aquest fet precipita Cartago a designar al jove Anníbal Barca com a relleu militar d'aquest territori¹⁰, qui ja mostrava estar dotat de personalitat, diplomàcia, formació militar i institucional per

⁸ NEPOTE, C., *Han* 23, trad. Segura Moreno, M.

⁹ POLIBI, 2, 36-5.

¹⁰ BARCELÓ, P., *Aníbal de Cartago*, Madrid, 2010, p. 75.

prendre el càrrec. El conjunt dels soldats que adquireix i amplia posteriorment el jove general serà esmentat per Polibi com *tropa mercenària*¹¹, l'historiador grec desvirtua aquest aspecte de l'exèrcit cartaginès considerant un tret negatiu la barreja de militars de diferent procedència. Barrejar costums, llengües i formes de fer no pot estar a l'alçada d'una tropa compacta com la que engloba Roma: *Se comprenderá, en tercer lugar, en qué se diferencian, y hasta qué punto, las tropas mezcladas y bárbaras, de las educadas en costumbres políticas y en leyes ciudadanas*¹². Polibi, tanmateix, observa un motiu de tàctica militar cartaginesa la pràctica de lleva de soldats de diversa procedència, *para evitar que se pongan de acuerdo rápidamente y se subleven, y, además no resulten díscolas para los oficiales*¹³.

S'ha d'admetre que les fonts clàssiques no documenten que es produeixi cap motí entre els seus soldats, tot i les circumstàncies de l'allunyament dels seus territoris d'origen o la destrucció física i psíquica que van patir. D'altra banda, divergint de la versió polibiana, la facultat resolutiva del carismàtic general cartaginès, contribueix segurament a avortar la rebel·lió dels seus combatents.

Anníbal se serveix de comunitats ibèriques i celtes per tancar tractats d'amistat, fidelitzant i reclutant amb l'objectiu d'augmentar encara més els seus efectius militars, la decisió de portar la guerra a Itàlia exigeix unes condicions logístiques draconianes que des de la mateixa Hispània va forjant, és interessant assenyalar la descripció dels autors clàssics en aquest sentit. Apià senzillament comenta: *sometió a todas las tribus de las proximidades, bien mediante la persuasión, infundiéndoles miedo o reduciéndolos por la fuerza sin darles a conocer el objetivo*.¹⁴ Més rigorós en les conseqüències per a Anníbal, Polibi afegeix: *pero le costaron numerosas y duras luchas en las que perdió no pocos hombres*¹⁵. Ambdós autors comuniquen sense fingiment el nivell de coratge del cartaginès, un perfil interessat que les mateixes fonts filoromanes construeixen i utilitzaran per fer saber el lector el nivell de persona contra qui s'enfrontarà Roma. Els celtes, comunitat integrada dins l'exèrcit cartaginès, els correspon un tracte similar per part dels autors antics, van ser subornats o sotmesos per la força. (vegeu fig. 3)

¹¹ POLIBI, 1, 65-7.

¹² *Ibid.*

¹³ POLIBI, 1, 67-4.

¹⁴ APIÀ, 13.

¹⁵ POLIBI, 3, 35-3.

D'altra banda, estirant el fil de la distorsionada imatge militar del general cartaginès a la vista de les fonts clàssiques, amb el que sí compta és amb la mordaç *fides punica*, una expressió que els romans utilitzen per a definir el poble cartaginès com deslleial i traïdor, la historiografia antiga difon sense dissimular la falta de fidelitat de la comunitat púnica.

De tal manera Roma concep i difon aquesta imatge del seu enemic, titllant-lo de traïdor en moltes circumstàncies, en aquest sentit serà un recurs utilitzat deliberadament per a sembrar sentiment de intimidació als aliats cartaginesos, pels que ja ho són i pels que encara no hi han pactat una amistat amb ells. Novament Anníbal disposa d'una condició inadequada per ser d'un bon militar. La xarxa de relacions d'amistat i aliança a territori italià que el cartaginès, un personatge nodrit de personalitat, va constituint crea inquietud als romans. Roma no podia contemplar amb indiferència els lligams que els púnics van establir. La *fides punica* serà un pretext notori que alerta de les males pràctiques cartagineses, òbviament, i per oposició, els romans es presenten com el millor model de fraternitat. La *fides punica* en definitiva projecta por: *Él iba recorriendo las villas y, mediante la entrega de los muchachos, ponía a la vista de todos la bondad y magnanimidad de los romanos, y juntos a ellas, la desconfianza y la dureza de los cartagineses*¹⁶. Titus Livi tracta de presentar igualment la falta del deure púnic davant les bones pràctiques romanes: *Fue grande el ardor de las legiones en perseguir al enemigo: pero Flaco ordenó retirada considerando que bastante había logrado con que los campanos se dieran cuenta de qué poco amparo tenían en Anníbal y éste mismo se percatara de ello*¹⁷. La perfídia púnica aconsegueix un grau màxim en l'episodi que Livi retrata *su espíritu, proclive a la codicia y a la crueldad*¹⁸ sobre el general cartaginès, optant per devastar un territori aliat que ha estat atacat per Roma i ja no pot defensar-se: *se inclinó por saquear las ciudades que no podía proteger con el fin de dejarlas asoladas para el enemigo*¹⁹. Una voluntat tan indigne és difícil de lloar. Livi redueix a mínims el tarannà del nostre protagonista. La *fides punica*, obra de la propaganda romana, assoleix la seva finalitat quan els aliats cartaginesos reclamen protecció de Roma,

¹⁶ POLIBI, 3, 9-7.

¹⁷ LIVI, T., 26.6-7, trad. de Gascón, F. y Solís, J.

¹⁸ LIVI, T., 26, 38-3.

¹⁹ *Ibíd.*

òbviament la creació d'aquesta exageració ja aleshores ha estat amortitzada. Amb aquest sentit les fonts clàssiques testimonien un símil entre el resguard que demanen a Roma les comunitats desprotegides i el plegària de protecció als Déus, s'endevina dels romans un reconeixement de consagració.²⁰

El valor és un aspecte d'Anníbal, tanmateix un tret característic del món castrense, que les fonts clàssiques acostumen a anul·lar de la seva persona, arribant a mostrar el cartaginès admirat pel valor romà a la mort en batalla d'un alt càrrec de l'exèrcit enemic²¹. Apià aventura un Anníbal que enalteix la conducta romana, acte que podem interpretar com una lloança d'allò que accepta no tenir i aspira. Els episodis d'assalt de trampa nocturns que el nostre protagonista executa són una mostra més de falta de valor que el mateix autor clàssic presenta tendenciosament: *Anníbal acechando la ocasión de una noche sin luna... una noche oscura, era la más espantosa* ²². Si d'admirar l'enemic es tracta, Polibi consagra el perfil del jove general romà, Escipió, vist pel nostre alt comandament cartaginès amb fascinació militar: *quedó pasmado de la audacia del hombre y de su coraje... Ánibal se admiró y quedó sobrecogido ante los planes y las gestas de Escipión*²³, Contràriament a aquest elogi, segons versió polibiana, Escipió menysprea el seu enemic amb locucions que subestimen el seu coratge: *su general, con todo su ejército, cuando supo la presencia de nuestros soldados, se retiró de una manera muy parecida a una desbandada, y fue por su propia decisión, por miedo, por lo que utilizó la ruta de los Alpes*²⁴. L'historiador grec pretén talment la doble intenció que apuntàvem anteriorment: minimitzar el coratge d'Anníbal, indispensable per a un general, i enaltir l'exèrcit romà dotat de valentia i tàctica militar.

2.3. Reconeixement castrense del general púnic

²⁰ Livi, T., 26, 41-17.

²¹ Anníbal admirant el valor del procònsul Gracus mort en batalla, celebra el seu funeral remetent les restes a Roma. APIÀ, 237.

²² APIÀ, 82.

²³ POLIBI, 3, 61-6.

²⁴ POLIBI, 3, 64-7.

Arribem a la frontera del present anàlisi del militar cartaginès, d'entre la documentació antiga localitzem descripcions d'exaltació, mostres de lloança sobre la seva persona gairebé sempre des de l'aspecte militar. De l'Anníbal en la vida privada les fonts filoromanes en parlen poc o res. Encara que tímidament, en petites i comptades ocasions, aquest perfil és presentat en positiu, hem considerat també interessant donar-li espai en el nostre estudi. D'Anníbal es mostren descripcions d'exaltació presentades en escenaris bèl·lics, normalment exposades com a reflexions dels mateixos autors romans abans de presentar batalla, el general vetllant pels seu exèrcit o organitzant la intendència dels difícils hiverns que els soldats havien de passar fora de casa. Aquesta construcció, encara que determinada en molts pocs d'exemples, comparativament amb les descripcions negatives contemplades els primers apartats del nostre treball, resulta en la majoria dels casos una finalitat romana interessada²⁵.

Cap font de les consultades nega que el jove Anníbal no estigués dotat de certa popularitat, comptés amb considerable acceptació entre els militars que restaven sota les ordres del seu pare, recordant que el cartaginès desenvolupà el procés de formació a Hispània. Aquests primers anys els autors clàssics ja el retraten *belicoso y que simpatizaba al ejército*²⁶. L'empatia amb els soldats de l'exèrcit cartaginès es traduirà en la gestació d'una bona reputació, bon criteri que en el futur, com s'ha apuntat anteriorment, li serà de gran ajut. Per aclaparadora majoria els historiadors antics sempre han certificat el suport que els seu exèrcit li va mostrar, evitant cap alçament en contra seu. Polibi descriu un cap pròxim al seus homes i inquiet: *a veces daba ejemplo a sus tropas y participaba de la fatiga de las operaciones, otras arengaba y arrostraba audazmente los peligros*²⁷. Interessant com comencem a percebre contradiccions dels autors romans sobre el perfil d'Anníbal²⁸.

²⁵ L'objectiu serà analitzat en l'apartat "conclusions" del present treball.

²⁶ APIÀ, 72.

²⁷ POLIBI, 3, 17-6.

²⁸ Novament recordem que les contradiccions de descripcions contràries sobre Anníbal seran comentades a l'apartat "conclusions" d'aquest primer capítol.

Anníbal mostra les seves facultats aplegant una gran quantitat d'homes de camí a terres italianes, segons les fonts clàssiques *90.000 infants 12.000 genets*²⁹, considerem una mostra positiva que les mateixes fonts antigues reconeixen³⁰. El cartaginès està concentrant recursos de tota mena per executar la famosa travessia pels Alps, episodi descrit majoritàriament³¹ de lloança i admiració pels autors romans. En aquest punt seguirem els relats de les fonts històriques amb cura, la diversitat de les descripcions ho requereixen. Abans d'aquest moment, reprenem els qualificatius favorables que Polibi deixa constar sobre el procediment que el cartaginès segueix organitzant i formant el seu exèrcit: *con cálculo propio de un hombre prudente y experto hizo pasar soldados de África a España y de esta a África*³².

L'èpica travesia dels Alps convida les fonts antigues a interpretacions favorables a la imatge del púnic. Recollim algunes reaccions del pobles de la Gàl·lia segons Apià: *entre los celtas de aquellas regiones se exaltó inmediatamente a Anníbal como un general invencible y dotado de brillante fortuna*³³. Desconeixem objectivament les emocions i sentiments que els antics podrien experimentar davant d'una acció d'aquest tipus, però ens arrisquem a pensar que les reaccions de les comunitats per on passava Anníbal, si més no, serien de sorpresa i admiració. En aquest marc cal mencionar que, a banda dels recursos humans, el púnic *carreteja* 37 elefants, una arma defensiva i d'atac innovadora i impactant en aquest període (vegeu fig. 4). Polibi sobre el pas dels Alps d'Anníbal critica altres col·legues historiadors que han descrit en el seus estudis l'episodi del cartaginès amb to exageradament literari-dramàtic. L'autor grec molest amb l'accent que aquests autors exposen, resol la descripció de manera menys sensible a exaltar la conducta del general cartaginès: *pero Anníbal desarrolló sus planes no como estos escriben, sino con un alto sentido práctico*³⁴. Tot i així, descobrim certa neutralitat en el comentari. Responsable del seu exèrcit, Anníbal, considera necessari comptar amb moral alta dels militars, se sent preocupat per l'estat d'ànim dels seus homes. Abatuts pel

²⁹ APIÀ, 203.

³⁰ LIVI, T., 26, 24, 2-5

³¹ Únicament tractarem en aquest apartat les manifestacions positives de l'episodi. Som concients que les fonts clàssiques mostren igualment una visió negativa del que va significar aquesta operació.

³² POLIBI, 3, 33-8.

³³ APIÀ, 6.

³⁴ POLIBI, 3, 48-10.

patiment en circumstàncies adverses, el general cartaginès els estimula amb esforç. Són recursos positius que els historiadors antics resalten³⁵. D'altra banda, Livi afirma amb una seguretat total: *En esta cuestión no hay error, ya que los vestigios de tan gran comandante y tan enorme ejército no habrían podido ser borrados*³⁶. Es tracta de la descripció sobre l'elecció de la ruta que pren Anníbal de camí a Roma, en aquest cas no ens afecta tant quin camí escull sino l'elogi complet sobre la figura del cap i l'exèrcit púnic, potser una ressenya interessada però que Livi utilitza per defensar l'opció de ruta que prengué el cartaginès, discutida amb la de l'historiador romà Celi Antípatre, 120a.C.³⁷

Ens arriben a través del mateix Polibi més mostres d'admiració sobre Anníbal, aquest cop en boca d'un alt càrrec romà, el dictador Quintus Fabius: *quedó impresionado por la operación y la audacia enemiga... perplejo por los acontecimientos*³⁸. El motiu de la reacció de Fabius obeeix a l'episodi nocturn de distracció a les tropes romanes que Anníbal executa amb ajuda d'uns bous amb torxes a les banyes, un enginyós recurs que el nostre protagonista organitza per atacar un campament romà. Observem el reconeixement constructiu del general cartaginès amb la intenció de desmerèixer la figura del procònsol Gneu Fulvi, qui Livi compara en negatiu amb el cartaginès dotat de força i sensatesa³⁹. Desconeixem el motiu que porta a Livi apuntar aquesta desconsiderada comparació entre el militar romà i el cartaginès.

No volem perllongar l'exposició d'aquestes mostres de caire constructiu d'Anníbal, considerant que en realitat són una minoria en el conjunt de les cites dels autors clàssics, on majoritàriament el que apareix és un atac a la persona d'Anníbal.

Conclusions

³⁵ *Ibíd.*

³⁶ LIVI, T., 22, 11-12.

³⁷ Autor de la monografia sobre II Guerra Púnica, es conserven part de l'obra. LIVI, T., *La Segunda Guerra Púnica*, II (26 12, 12)

³⁸ POLIBI, 3, 92-3.

³⁹ LIVI, T., 27, 1-7.

S'ha intentat presentar a través d'aquest capítol el retrat en negatiu que les fonts clàssiques presenten del general cartaginès Anníbal Barca, la seva trajectòria militar formant part de l'exèrcit púnic a Hispània el doten d'una formació militar d'alguna manera privilegiada, la filiació directa amb el màxim representat cartaginès li dóna aquesta oportunitat. Segons hem anat observant al llarg de l'exposició del present capítol, el tracte directe amb les milícies el fan notablement competent, però els testimonis històrics que ens arriben a través dels autors clàssics romans i grecs desdibuixen en aquest sentit la seva persona.

Anníbal es converteix en un enemic perillós armat de coratge i audàcia, una combinació difícil de digerir per a l'excel·lent Roma, que no permetria sota cap concepte perdre el protagonisme i el control de la Mediterrània antiga. En aquest marc la intenció de construir l'adversari en negatiu es dota de sentit. Ens prenem la llibertat d'afirmar que la voluntat de les fonts clàssiques era retratar un enemic terrible a qui Roma finalment acaba derrotant. La finalitat i intencionatitat aleshores passa per augmentar la virtut romana davant la *fides punica*. D'altra banda, hem considerat necessari comptar amb l'apartat sobre l'Anníbal en positiu, com a contrast, encara que en aquest sentit no ens arrisquem a afirmar el motiu concret dels elogis presentats, potser tan sols mostrar un reconeixement que injustament poden les fonts amagar o fer la victòria romana més heroica i èpica?

3. Anníbal avui, la mirada del present

És interessant recollir en el present capítol una tradició diferent sobre el general cartaginès, llunyanament diferent de la clàssica descrita anteriorment. La importància de les següents línies es presenta definint un perfil d'Anníbal menys contaminat. La historiografia actual concentra la seva atenció descobrint un nou retrat que compta amb una genialitat militar silenciada en el conjunt dels autors antics.

Sota la mirada d'una selecció d'investigadors contemporanis, estudiarem una mostra dels seus treballs descobrint els aspectes positius del púnic. Hem considerat com a tals la tàctica militar que presenta abans i després dels escenaris

bèl·lics, així mateix avaluarem el seu aspecte estadista i diplomàtic intercanviant acords, pactes, entre les diferents comunitats -iberes, celtes i itàliques- que al llarg del seu projecte s'anirà creuant

3.1 Tàctica, habilitat i força militar

La visió general que recullen les fonts modernes presenten en la pràctica bèl·lica d'Anníbal un general altament qualificat, dotat de brillants tàctiques d'organització i preparació abans d'entrar en batalla, així com de ràpides estratègies de comandament dins dels mateix espai bèl·lic.

Decidir portar la guerra a Itàlia serà un pla que considerem hem de destacar com a una de les principals tàctiques militars del cartaginès.

L'excel·lent idea, per damunt de tot que Anníbal projecta, intenta evitar un impacte directe sobre el nord d'Àfrica. A més a més, aquesta qüestió emet Roma sota una pressió psicològica que l'obligarà viure amb obsessiva preocupació. Sentir l'enemic a prop posa en perill el còmode lideratge que sustenta dins la federació itàlica.

Barceló observa la decisió d'Anníbal de la següent manera *La pretensión de querer librar la guerra en terreno enemigo era, ante todo, y debido a las peculiaridades geopolíticas, un planteamiento brillante*⁴⁰.

Lluitar en escenari enemic comportava lògicament conseqüències no sempre favorables. Una de les primeres grans gestes per la que se li recordarà el cartaginès, ens atreviríem a afirmar fins i tot amb certa representació de forma mítica, serà l'èpic passatge de la travessia dels Alps. Descrita per Barceló com a *formidable i admirable*,⁴¹ Christ ressenya *la exploración y la preparación lógica de la empresa fue ejemplar, y decidida*⁴².

El cartaginès estudia amb antelació i rigorós detall des d'Hispania, abans d'abandonar definitivament la Península -218aC- l'estratègia que caldrà seguir

⁴⁰ BARCELÓ, P. *Aníbal de Cartago*. Madrid, 2010 p. 97.

⁴¹ BARCELÓ, P. *op.cit* p. 106.

⁴² CHRIST, K. *Aníbal*. Barcelona, 2006 p. 69.

durant tot el recorregut. Té molt en compte les inclemències de l'itinerari, l'impacte que rebrà el seu exèrcit si no envia missatgers anticipant un primer contacte amb les comunitats celtes-majoritàries en aquests indrets- i la intenció que haurà de transportar complementant-la amb la pràctica de pillatge.

Anníbal considera essencial obtenir compromisos previs, mitjançant acords i pactes d'amitats amb els pobles celtes.

Com apuntàvem anteriorment, el cartaginès preveu confrontacions amb aquestes comunitats. En part l'èxit del seu recorregut consistia a arribar a terres itàliques amb les menys batalles possibles lliurades contra el seu exèrcit, el qual és descrit per Lancel com *una tropa valiente, sin duda el mejor ejército de la época*⁴³.

Val a dir que el pas dels Alps ja era per si sol un repte extremadament difícil, calia com apuntàvem anteriorment aconseguir l'impacte més lleu sobre els seus homes i elefants, aquests últims arma defensiva púnica efectiva però difícil de desplaçar.

Tanmateix, les fonts estudiades coincideixen afirmant que el resultat final es va saldar amb considerables pèrdues sobre l'exèrcit cartaginès, aquestes baixades d'efectius Anníbal la solucionarà afegint posteriorment personal captiu i adeptes a la causa púnica. El resultat de la suma evidentment serà comptar amb una tropa molt més heterogènia de la inicial. Havíem defès aquest factor de tropa multirracial en el capítol anterior com a positiu.

Christ sintetitza l'aventura *A todas luces el cruce de los Alpes fue una hazaña*⁴⁴

Ja en terres itàliques, Anníbal durant els primers mesos de guerra -final 218 aC- havia d'aconseguir victòria darrera victòria, una derrota desorbitada podia suposar la fi de la seva aventura que tot just havia començat. Volem dir que l'impacte psicològic entre les comunitats de la zona hi havia també de ser un factor

⁴³ LANCEL, S. *Aníbal*. Barcelona 1997 p. 80.

⁴⁴ CHRIST, K. p. 70.

fonamental, el general havia de fer notòria la seva amenaçadora presència és aquesta també una guerra de propaganda. (vegeu fig. 5)

Era decisiu que els seus homes, en general numèricament inferiors a l'exèrcit romà, rendissin al màxim dins el camp de batalla. El cartaginès però compta amb un elevat nivell d'ofensiva i avantatge en coneixements tàctics.⁴⁵

Les dures situacions que va viure els seus soldats durant el llarg període que es perllonga la II Guerra Púnica -218aC . 202 aC- seran gairebé sempre superades.⁴⁶

Anníbal presenta una habilitat amb el tracte que mostra cap als seus soldats, evidencia ser un militar responsable i preocupat per les condicions físiques i psíquiques dels seus homes. Difícilment les fonts actuals plasmen sentiments d'Anníbal, tanmateix observem a través dels diferents autors treballats l'activitat que el cartaginès exerceix intentant *aconcentrar*⁴⁷ els seus soldats.

Fidel a la seva línia de conducta, el cartaginès mostra preocupació per les necessites que puguin tenir els seus homes, els ofereix estades de descans quan els soldats ho requereixen, operacions de saquejos repartits que reportarà grans beneficis , pràctica d'una efectiva preparació militar o animant el seu exèrcit.

Reproduïm alguns exemples que recullen les fonts actuals sobre de les pràctiques del cartaginès :

*Durantes las semanas de inactividad bélica, Aníbal se preocupa del estado de ánimo de su ejército. Hay que curar las heridas recibidas.*⁴⁸

*También se reparte el botín conquistado.*⁴⁹

Los hombres de Aníbal habían comido tranquilamente, habían relajad

⁴⁵ Huss, W. *Los Cartagineses*, Madrid, 1993 p. 208.

⁴⁶ Són concients de la derrota púnica acabada la guerra.

⁴⁷ Valent-nos del verb "contentar" com a sinònim de proporcionar l'exèrcit púnic les mínimes condicions humanes necessaries, dins un context de guerra en l'Antiguitat.

⁴⁸ BARCELÓ, P. p. 114.

⁴⁹ *Ibíd.*

*brazos y piernas con aceite y grasa que sus jefes les habían distribuido, y se habían equipado con sus armas junto al fuego encendido alrededor de las tiendas.*⁵⁰

*Aníbal se dirigió a sus unidades, elogió proezas y les entusiasmó para la nueva acción*⁵¹

El moviment és un factor present en la força militar de l'exèrcit cartaginès, aparentment ambdós elements presenten contradiccions⁵² de la mateixa manera Anníbal els havia de combinar i n'era conscient.

Conscient que la seva era una agrupació d'invasió en un país estranger on la veritable allació vindria assegurada pel ràpid moviment de la seva tropa. Cal recordar que no compta amb una logística assegurada, Anníbal disposa amb els recursos propis de saqueigs però no en són suficients, necessita que Cartago el vagi proveint d'armes, homes i aliments.

Seguim amb el tema del desplaçament, apunta la investigació contemporània, les diferents places de la península Itàlica on Anníbal va anar dirigint el seu exèrcit⁵³ (vegeu fig. 7) En aquest punt, els trasllats de les unitats formen part de l'estratègia militar- d'entre altres objectius serà fidelitzar comunitats, presentar batalles- Nova dificultat que se li presenta és la qüestió de la seguretat, la caravana púnica cada vegada era menys àgil, el pillatge representa augmentar riqueses pels seus homes i per l'existència de la seva empresa però també dificulta el desplaçament⁵⁴ Però era inevitables els trasllats. La guerra que practica Anníbal és una guerra de moviment i comporta estudiar prèviament la marxa i l'estratègia a seguir. Christ explica la qüestió. *Aníbal busca nuevos combates, fue una estrategia de movimiento por obvios motivos*

⁵⁰ LANCEL, S. p. 116.

⁵¹ CHRIST, K. p. 61.

⁵² Entendríem moviment com asinònim de lleuger i força equivalent a robust, d'aquí la contradicció que es podria presentar.

⁵³ S'ampliarà en el següent apartat la relació del factor moviment i diplomàcia.

⁵⁴ CHRIST, K. p. 86.

*logísticos que se plasmó en vertiginosos saqueos y explotaciones y que requería continuos desplazamientos de los centros de gravedad regionales*⁵⁵.

Nova mostra de la parcialitat pro Anníbal presentada pels investigadors actuals es veu evident en l'anàlisi que en fan els seus estudis sobre la batalla de Cannas -216 aC- (vegeu fig. 6)

No advertim cap discordança notable entre els autors sobre el resultat brillant del pla estratègic que trama el cartaginès, formidable per la seva determinació i per la seva execució. Les darreres investigacions consideren que Anníbal va realitzar una eficient producció tàctica on l'alineació del seu exèrcit presentant una autèntica defensa contra el nombrosos soldats romans (vegeu figura), el cartaginès executa amb precisió i diligència, valent-se fidelment dels seus fermes comandants que articulaven la cavalleria púnica. (vegeu fig. 7)

Les conseqüències de la defesta romana en Cannas Huss les descriu de la següent manera *La noche de la batalla de Cannas no existía ya en suelo itálico ningún ejército romano*.⁵⁶ l'autor ha definit en una línia l'impacte més immediat que Roma rep d'aquest episodi, efectivament l'estat romà després de Cannas haurà de refer el seu exèrcit. Aquest fet parla per sí sol de la notable feina que Anníbal i els seus soldats van executar sobre el camp de batalla.

Igualment els autors treballats coincideixen completant l'objectiu final que busca Anníbal en la mítica batalla, la intenció no és un altre que desviar el potencial militar romà que actua en territori itàlic, en definitiva trencar el lideratge que sosté Roma dins la federació itàlica.

Veiem alguna mostra interessant que les fonts actuals apunten elogiant l'actuació del cartaginès a Cannas (vegeu fig. 8):

*Situa su campamento estratégicamente, los romanos deberían instalar el suyo de cara a ráfagas de viento típico de la zona.*⁵⁷

⁵⁵ CHRIST, K. p. 89.

⁵⁶ HUSS, W. p. 220.

⁵⁷ LANCEL, S. p. 138.

Es inestimable la influencia del mito militar de Cannas.⁵⁸

Su victoria hercúlea, conseguida como si fuera una reencarnación de Alejandro Magno.⁵⁹

¡Había 80.000 infantes romanos frente a sólo 40.000 cartagineses!⁶⁰

3.2 Disposició política i diplomàtica

El resultat de l'anàlisi de les fonts seleccionades afegeixen la combinació de dues altres conductes destacables del nostre protagonista, la política i la diplomàtica. Complementen doncs la purament militar descrita en l'apartat anterior.

Anníbal se li presenten circumstàncies socials dins del context que està vivint, les relacions amb capdills o màxims responsables de pobles mediterranis i adriàtics seràn òptimes per fer contínua la seva empresa, indubtablement fidelitzar comunitats es tradueix per a la causa cartaginesa en comptar amb recursos per a l'exèrcit, d'una altra manera Cartago hauria de cobrir afegint més quantitat de la que ja enviava quan les circumstàncies ho permetien.

En aquest marc, seria interessant descriure la relació que el cartaginès, al llarg de tot període bèl·lic contra Roma, manté amb Cartago -apartada d'ella des de la seva infantesa- La totalitat de les fonts actuals consultades testimonien la disciplina, fidelitat i respecte que Anníbal evidència cap al Consell Cartaginès, mostren a més un estratega atent a la realitat que està vivint, estudiant escenaris internacionals que indirectament podrien alterar el seu projecte.

És oportú fer constar que la ratificació de l'inici de la guerra l'executa i determina Cartago, anunciant a Roma la seva decisió d'emprendre conflicte contra ella -219-8 aC- immediatament després dels episodis bèl·lic que dugué Anníbal

⁵⁸ CHRIST, K. p. 99.

⁵⁹ BARCELÓ, P. p 128.

⁶⁰ HUSS, W. p. 219.

contra Sagunt a Hispània, i les posteriors reunions que ambaixadors romans realitzessin a Cartago amb el Consell púnic. Certament, les fonts contemporànies apunten una intenció del cartaginès en aquest sentit però no abans que els enviats romans visitessin Cartago *estava convencido de que era inevitable una guerra romanocartaginesa*⁶¹ i el motiu que inicialment li balla pel cap Anníbal *convencido de la agresividad de la política romana*⁶²

Iniciada la guerra i ja en terres itàliques Anníbal manté contacte prou actiu amb el Consell de Cartago des d'on, si les circumstàncies no ho impedièn, rebia efectius i avituallament necessaris per continuar el conflicte.⁶³ Tanmateix, el general engreixa les arquees púniques des d'Itàlia, els saqueigs i pillatges proporcionen copioses riqueses que periòdicament fa enviar a la metròpoli.

Les fonts manifesten les indicacions que el cartaginès traspasa a Cartago sobre la necessitat d'envair regions estratègicament de la Mediterrània -Sicília i Sardenya- un espai disputat en època Antiga entre les dues potències. La visió àmplia d'Anníbal convidava com apuntàvem anteriorment a tractar qüestions de territoris diferents del pròpiament itàlic. El cartaginès evidencia la interdependència amb la resta d'escenaris bèl·lics.⁶⁴ Les seves circumstàncies resten sempre condicionades a l'esdevenir internacional.

En aquest sentit és interessant remarcar, altrament, la potestat limitada que practica Anníbal respecte a Cartago i que s'aprecia compleix convenientment. Signatures de tractats adquireixen el rang d'internacionals -Macedònia és un clar exemple- la participació del Consell Cartaginès indispensable en aquest afer posa, com avançàvem, de manifest la moderació del general limitant les seves funcions.⁶⁵

Com apuntàvem anteriorment els recursos que arriben des de Cartago són una qüestió primordial per la continuació del projecte del cartaginès, diferents successos en el marc Mediterrani, exposàvem anterior la interrelació dels escenaris,

⁶¹ HUSS, W. p. 198.

⁶² *Ibid.*

⁶³ Reforços que complementaven els seus propis obtinguts sobre el terreny.

⁶⁴ CHRIST, K. p. 107.

⁶⁵ *op. cit.*, p. 112.

crearan la necessitat de desviar avituallament cap a altre punt diferent d'on es troba Anníbal -210 aC enfrontament a Sicília entre Cartago i Roma- el general conscient de les circumstàncies opta positivament per mantenir una aptitud correcta cooperant constructivament. Christ apunta que els seus efectius formats dins el seu exèrcit seràn cedits fora d'Itàlia *Los hombres de confianza y oficiales que él delegó salieron airoso y defendieron los intereses cartagineses de manera contundente*⁶⁶

La gestió política d'Anníbal es veu especialment accelerada després de la derrota que pateix Roma en la batalla de Cannas, en aquest moment la federació itàlica liderada pels romans presenta una notable esquerda de la qual el púnic diligentment en treurà benefici.

Comunitats fins aquest moment fidels a Roma veuràn en els cartaginesos possibles nous aliats polítics. L'acostament es traduirà en pactes. Destaquem el tractat que Anníbal signa amb Tarento -213aC-, *Anníbal concedió a los tarentinos acuerdos sumamente favorables*⁶⁷ o amb Càpua -216aC-, rica ciutat de Campània i fins aleshores històricament fidel a Roma. Huss descriu la línia de conducta del cartaginès en aquest punt. (vegeu fig. 10)

*De las condiciones del tratado se infiere que Aníbal servía ampliamente los deseos de los campanios; puso mucho interés en que la ciudad llegase a su poder sin el empleo de la fuerza y en ganar la confianza de sus habitantes.*⁶⁸

El cartaginès prent obertament dots d'emissari, trobem interessant citar la idea que Anníbal intentava transmetre als itàlics aliats i captius de guerra, sobre el seu objectiu envers aquesta lluita. La finalitat no era una altra que trencar l'hegemonia romana dins la península Itàlica i per què no internacionalment també, com apuntàvem anteriorment existeix una lluita pel control de la Mediterrània. Dissoldre la federació itàlica eclipsant així el lideratge de Roma per a Anníbal era el seu màxim objectiu, les seves pretensions no eren enderrocar-la sinó trencar la hegemonia que es pren Roma dins el panorama internacional, desmontar el sotmetiment de territoris que estaven sota el seu control.

⁶⁶ *op. cit.* p. 118.

⁶⁷ *op. cit.* p. 128.

⁶⁸ Huss, W. p. 223.

Ampliem el perfil diplomàtic del nostre protagonista afegint que el carisma del nostre personatge afavoreix la pràctica de relacions entre les moltes comunitats que va tractar. Anteriorment apuntàvem les més importants -ibers, celtes i italiotes. La historiografia actual estudiada reconstrueix, en aquest aspecte, un Anníbal ben diferent del que estàvem acostumats al primer capítol. Malauradament és poc el que es coneix del cartaginès fora del camp de batalla i menys encara en l'àmbit social, tanmateix hem localitzat mostres d'aquest Anníbal *ambaixador*.

Reproduïm tot seguit el que Huss en els seus estudis apunta sobre aquesta qüestió:

*Ánibal en pueblos célticos les afirmó sus intenciones pacíficas frente a los príncipes estos pueblos, les invitó a una entrevista y les convenció con palabras y regalos. El avance hacia el Ródano se efectuó sin dificultades mayores.*⁶⁹

Conclusions

Cites reproduïdes de les investigacions modernes, interpretacions de les mateixes i ara aquestes conclusions donen a conèixer un Anníbal més favorable, menys contaminat per les fonts antigues tractades a l'anterior capítol.

Aquesta és una nova versió actualitzada que fixa l'atenció de manera objectiva certament, treballada sobre estudis d'investigadors contemporanis que han estudiat textos antics contrastant diferents disciplines- arqueologia, epigrafia, numismàtica-. Extraordinàriament cap dels autors treballats en aquest capítol es desvia reconeixent que Anníbal va ser un excel·lent militar i un notable estadista lluny del perfil cruel i pretensions que estàvem acostumats .

Del conjunt dels autors estudiats, tots ells compten amb àmplia credibilitat científica, consideràvem detectar mostres de reconstrucció menys favorable de la imatge d'Anníbal, no ha estat així. Les fonts no presenten episodis de confusió ni debilitat del cartaginès, tot al contrari observem un militar hàbil dirigint el seu

⁶⁹ *op. cit.* p. 200.

exèrcit fins als darrers dies d'enfrontament contra Roma, una ciutat que no va deixar de sentir com un veritable turment la seva presència dins del seu territori. Ens arrisquem a afirmar a causa del brillant perfil mostrat pel general púnic, considerat a la fi un enemic de gran alçada, Roma evidenciarà una eterna preocupació per l'existència d'Anníbal.

4. Anníbal: personatge literari, protagonista cinematogràfic -home d'acció-

Després d'haver fet un repàs de la representació d'Anníbal a les fonts clàssiques i a una selecció de bibliografia acadèmica o especialitzada, no voldríem finalitzar el nostre Treball de Final de Grau sense mostrar en aquest darrer capítol com s'ha acostat la figura de l'estadista púnic al gran públic, bé sigui a través de la novel·la històrica i a tal efecte hem seleccionat el títol *Aníbal* de Gisbert Haefs o el pèplum des d'on analitzem la pel·lícula *Anibalae* (1959) co-dirigida per Carlo Ludovico Bragaglia i Edgar G. Ulmer.

La nostra voluntat en les pàgines que afecten aquest apartat passa per presentar el cartaginès des d'altres gèneres dirigits a un determinat públic. No pretenem valorar el text estrictament amb la seva fidelitat històrica, tampoc la seva qualitat literària. En aquest punt creiem el que apunta l'autor Cascón Dorado *Hay novelas, verbigracia Yo Claudio de R. Graves o Aníbal de Cartago de G. Haeffs, que tienen como base de la trama a la propia historia, aunque esté alterada o subjetivada, y no creo que se trate en absoluto de novelas fallidas*⁷⁰.

Observarem els recursos i descripcions d'ambos suports presentats anteriorment, els analitzarem a fi i efecte d'arribar a noves conclusions i ampliant visions sobre el retrat d'Anníbal, provarem de demostrar que aquestes hi existeixen però.

4.1 El general cartaginès novel·lat

La novel·la està narrada des de la perspectiva de la primera persona d' Antígon Karjedonio, pròsper comerciant d'origen grec, nascut i resident a Karjedón⁷¹. Classificada, segons Cascón Dorado, *seguint subgèneres historiogràfics clàssics com a novel·la històrica temàtica biogràfica*⁷².

El personatge narrador compta amb gran prestigi a la mateixa ciutat de Kart-Hadtha, igualment és mercader popular al llarg de tota la zona de influència púnica, els seus freqüents viatges el fan gran coneixedor del món Mediterrani i Africà, especialment, l'escriptor il·lustra aquests trajectes amb exòtiques descripcions dels territoris que visita.

A través d'Antígon la novela combina la mateixa vida de l'hel·lènic, la visió històrica de Cartago i la trajectòria militar i personal d'Anníbal. En aquest punt, la nostra atenció estarà centrada

⁷⁰ CASCÓN, A. "Novela histórica e historiografía clásica" Rev. de Estudios Latinos (RELat) 6, pp. 217-238.

⁷¹ Kart-Hadtha *Ciutat Nova*, gr. Kajedón lat. Cartago.

⁷² CASCÓN, A. *op.cit.* p. 237.

únicament en el personatge que estem treballant, Anníbal Barca que ocupa a banda del títol del llibre les dues terceres parts de la totalitat de la novel·la.

Antígón és propietari d'un banc i de diferents negocis relacionats amb el comerç -magatzems, centres de distribució, factoria de perfums i espècies, entre d'altres- El vincle amb la família Barca serà comercial i personal, l'estreta amistat que el va unir amb Amílcar Barca des de la seva joventut continuarà igualment, després de la mort del Barca, amb els seus fills Anníbal, Asdrúbal i Magón. Serà amb el gran dels germans, el nostre protagonista, amb qui Antígón mantindrà una estreta amistat, sovint mostrant una relació protectora vers el primogènit.

Haefs construeix la vida d'Anníbal, com exposàvem anteriorment, a partir de la visió del seu fidel amic Antígón qui considera a més part de la família, gairebé un pare, el mateix hel·lènic actuarà com a tal en circumstàncies extremes que se li presenten al cartaginès. Reproduïm alguns exemples: ... *-Sin embargo, tengo miedo de lo que pueda hacer en Kart-Hadth* (Anníbal reflexiona sobre l'enemic dels Barca individu que sosté un gran poder a Cartago, Hannon el Grande)... *-Pero, ¿ que son esas vacilaciones, dudas, desesperación?*⁷³ la resposta d'Antígón remet a l'interès sobre el seu jove amic qui intentarà desviar d'aquestes preocupacions.

La presentació del personatge d'Anníbal, ja des de la seva infància nascut en una de les famílies més influents de Cartago, mostra un jove dotat amb actituds excel·lents per a l'art militar. Prematures actuacions d'un adolescent interactuant amb l'exèrcit que dirigeix Amílcar Barca, el seu pare, a Ibèria adverteixen un militar debutant però positivament acceptat ja pels soldats. Cascón apunta sobre la tipologia de personatges de les novel·les històriques que dos tipus de personatges: històrics i de ficció, agrupa Anníbal dins del primer.⁷⁴

El perfil d'Anníbal que l'escriptor va gestant des de les primeres aparicions del personatge a la novel·la, el presenten amb unes grans expectatives de futur dins el terreny militar i dotat d'un encís especial. Antígón no estalviar descripcions positives exaltant-lo com a un brillant dirigent, com apuntàvem, sovint el personatge és presentant amb fascinants distincions que sobrepassen l'espai terrenal.

*La magia que desprendia Aníbal*⁷⁵....

⁷³ HAEFS, G. *Aníbal* (trad. José Antonio Alemany) El Pais, Madrid, 2005. p. 374.

⁷⁴ CASCÓN, A. *op.cit.* p. 234.

⁷⁵ HAEFS, G. *op. cit.*, p. 295.

*Aníbal, el vencedor, levantó la mirada, y su rostro, sus ojos, su sonrisa, abrieron túneles de fuerza.... Cuando levantó la mirada, las huellas del cansancio habían desaparecido.*⁷⁶

*Contemplaba a Aníbal como si fuera un Dios que no tardaría en manifestarse*⁷⁷.

La novel·la segueix cronològicament la trajectòria del militar cartaginès presentats en els estudis clàssics i actuals, treballats en capítols anteriors. Òbviament, l'escriptor es permet ampliar llicència decorant amb recursos literaris fent l'ullet al seu lector, ajustant-se el gènere que està treballant. D'altra banda *el tempo* dels passatges són diferents.

Elements exaltant la figura d'Anníbal són freqüents al llarg de tota la novel·la, recursos que van construint la figura d'Anníbal, en aquest sentit destaquem la reencarnació de l'home clàssic. Es tracta de l'instrument èpic de comparança que es presenta amb perfils com el d'Alexandre Magno, els paral·lelisme entre ambdós són repetits al llarg de la narració *Vosotros tenéis al estratega más grande que ha existido desde Alejandro, Aníbal es Ares hecho hombre.*⁷⁸ Anníbal i Alexandre superhomes, valents, racionals, sincers.

La visió omniscient d'Antígon sobre el general púnic serà el principal camí d'Haefs per anar perfilant la personalitat d'Anníbal, aquesta actitud que pren la figura del narrador en el gènere novel·lat segons Quesada⁷⁹ sovint pot presentar contradictòries les fonts clàssiques, tractant inconscientment de ser a la vegada historiadors. Creiem, efectivament, que l'escriptor mostrant reiteradament un excés i profund coneixement de la personalitat d'Anníbal -sempre exaltant, d'altra banda, la seva personalitat- s'apropa a presentar un biografia no novel·lada del cartaginès en alguns passatges de l'obra.

⁷⁶ HAEFS, G. *op. cit.*, p. 341.

⁷⁷ HAEFS, G. *op. cit.*, p. 371.

⁷⁸ HAEFS G. *op. cit.*, p. 519.

⁷⁹ Quesada, F. "El "rostro de la batalla": nuevas corrientes y problemas en la historia Antigua y el auge de la novela histórica de tema bélico", *Habis*, Universidad de Sevilla, 2016, núme. 47.

Reprenent el fil de la vida literària del púnic i en aquest punt considerem important destacar un nou aspecte d'Anníbal, desconegut fins ara dins el treball exposat fins al present apartat. Com apuntàvem, l'escriptor de novel·la es pot permetre ampliar la imaginació en molts sentits, desviant-se així del rigor acadèmic dels autors presentats en capítols anteriors.

Haefs ens descobreix un Anníbal amb sentiments, s'augmenta en aquest sentit la construcció del seu perfil, descobrim un home que fa notòries les seves reflexions a través de diàlegs i descripcions que el mateix Antígon narra. El cartaginès irromp i participa d'una vida quotidiana que els moments de descans li permeten viure, en aquest sentit el narrador presenta un home honest i responsable amb relació i tracte amb el gènere femení, l'hel·lènic descriu *En todos esos años nunca ha tomado a una mujer por la fuerza, nunca ha desonrado, maltratado ni vejado a una mujer.*⁸⁰ Ens aventurem a dubtar, en relació a l'afirmació que dona Antígon sobre el seu amic i les dones, si és conseqüent la mateixa amb l'actitud d'un cap militar de l'Antiguitat, novament creiem que són descripcions literàries que perfilen l'honest militar que s'està creant.

Tanmateix continuarem amb la línia més emocional del personatge, la novel·la recrea episodis sentimentals, trames amoroses on el cartaginès és mostrat com a parella i amant de dones que al llarg de la seva vida coneix, recursos que segons Cascón s'utilitzen freqüentment en el gènere literari *Hay algunos componentes en la novela, lo que propiamente solemos llamar "novelesco" que faltan en la historiografía: me refiero, por ejemplo, a lo maravilloso, a los romances amorosos*⁸¹ En aquest sentit, l'Anníbal novel·lat no comptarà amb un final feliç, l'atropellada vida de l'estratega que sempre dugué el conduirà a una soledat final perdent pel camí amants, companyes i dona.

D'altra banda, un dels sentiments contínuament mostrats pel púnic el percebem en les mostres de reconeixement i estima que presenta Anníbal cap al mateix narrador de la novel·la, Antígon serà la seva ànima gairebé, ja apuntàvem anteriorment el seu rol paternalista i protector. Aquesta visió facilita la construcció d'un perfil d'Anníbal heroic, en aquest sentit el cartaginès, com observàvem, li correspon amb nombroses mostres d'afecte, és costant el record de la relació d'amistat que ja amb el seu pare existia. L'admiració doncs és mútua.

Si el paràgraf anterior parlàvem d'afecte i amistat, introduïrem en les següents línies un element totalment antagònic, tanmateix recollit en la trama històrica que l'escriptor desenvolupa.

⁸⁰ HAEFS G. *op. cit.*, p. 592.

⁸¹ CASCÓN, A. *op.cit.* p. 224.

Reconeixem que l'Anníbal literari compta amb dos perillosos adversaris, la ja coneguda Roma i la seva ciutat natal Cartago, el primer enemic és una constant en la seva vida i en la de la seva família -obviem detallar les hostilitats històriques del cartaginès contra Roma ja presentada en capítols anteriors- Voldríem analitzar com l'autor victimitza el cartaginès presentant aquesta doble hostilitat, perfila el lector un responsable del desenllaç final i un autor de la derrota de la llarga guerra i de la mateixa vida de l'estratega.

Efectivament Anníbal té uns de l'adversari dins, el cartaginès suporta a contracorrent les equivocades decisions que el Consell de Cartago va prenent al llarg del transcurs de la guerra, pateix les males estratègies executades des d'el govern de la metròpoli molt sovint abandonat a la seva sort en el Sud d'Itàlia. Haefts exposa els interessos comercials i econòmics que el Consell cartaginès primarà davant Anníbal desviant recursos a Ibèria o Sicília, perfilant d'aquesta manera un responsable de la seva derrota final contra Roma, eximint el cartaginès de qualsevol mala estratègia que hagués pogut decidir, en definitiva exaltant la seva irreprotxable trajectòria militar. Veiem alguns exemples recollits en la novel·la sobre la no actuació de Cartago vers l'enviament d'avituallament cap a Itàlia *Antígono se pregunta si realmente se acabará ganando la guerra a pesar del Consejo*.⁸² *El Consejo decide no tener que interceptar el trayecto de Escipión*.⁸³

Darrere d'aquest escenari trobem un personatge que mou els fils de Cartago, sustenta molt poder i recursos dins la ciutat, personatge mesquí, despreciable, violent que des de la llunyania obstruirà l'existència d'Anníbal de la mateixa manera que ho va practicar amb el seu predecessor, Hannón el Grande, serà el màxim responsable de la via interessada els interessos del Govern de Cartago, apuntada anteriorment.

Anníbal ha de lluitar contra diferents fronts incrementant així la seva excel·lència literària.

4.2 Anníbal cinematogràfic

⁸² HAEFS G. *op. cit.*, p. 478.

⁸³ HAEFS G. *op. cit.*, p. 517.

El pèplum és considerat com un gènere híbrid, on es barreja cinema històric amb el gènere d'aventures.⁸⁴ La definició que sistematitza Lapeña sobre aquest terme ens obre la porta a descobrir un nou escenari on emmarcar la figura d'Anníbal, una hora i trenta minuts escassos de cinta sota el mateix títol que el nom del protagonista. El personatge protagonitzat per l'actor Víctor Mature, un habitual del gènere pèplum i en aquests moments, 1960, en la recta final de la seva carrera⁸⁵, ens estem referint al títol filmogràfic *Annibale* (E.G. Ulmes; C.L. Bragaglia: Itàlia-USA 1960).⁸⁶ (vegeu fig. 10)

El subgènere del pèplum s'ocupa de produccions principalment italianes, s'emmarca cronològicament entre els anys 50 i finals dels 70 del segle XX i s'identifica amb la presència d'un heroi forçut on gira la trama de la pel·lícula⁸⁷. Una de les característiques que distingeix aquest gènere és el seu caràcter extremadament industrial, treballat amb econòmiques produccions però que en generaven alta rentabilitat. Aquests tres factors obligatòriament condicionen el perfil que el pèplum ha construït d'Anníbal i que al llarg d'aquest apartat intentarem mostrar.

El cartaginès havia doncs de transmetre emocions a la gran pantalla sempre atractives i impactants per fer augmentar taquilla, aquestes que són aconseguïdes a través d'escenes d'acció i amor especialment, volem pensar que la combinació d'ambdues resultaven atractives pel públic de la sala.

L'Anníbal actor irromp en pantalla després d'haver passat els Alps, el ja conegut passatge està rodat dins de plató amb efectes climatològics i geogràfics característics d'aquests paratges, el cartaginès apareix sa i estalvi en el seu luxós campament sense gaire aparença d'haver viscut les dificultats òbvies d'aquest episodi. Val a dir que els exòtics elefants prenen més protagonisme gairebé que el notable general púnic, que en les primeres escenes d'acció és presentat controlant els paquiderms en una estampida provocada per les circumstàncies, la complexitat de fer moure les bèsties també aporten la dosi èpica de l'ambient.

⁸⁴ LAPEÑA, O. "La contaminación de géneros en el cine sobre el mundo antiguo". Rev. *Trocajero*, 27 (2015) pp. 151-172.

⁸⁵ LAPEÑA, O. "Aníbal y Cartago en el cine"

<http://www.publicacions.ub.es/bibliotecaDigital/cinema/filmhistoria/2001/oscarlapenau.htm> (última visita 02/07/2018).

⁸⁶ *Ídib.*

⁸⁷ LAPEÑA, O. *op.cit.* p. 154.

El púnic en aquest punt mostra gran interès per fer saber els pobladors de la zona la seva nova presència, igualment vol difondre una imatge amenaçadora de la seva persona, considera gran efecte estratègic que arribi fins al Senat romà la pressió d'amenaça, la força de la institució romana és latent en l'escena però.

D'altra banda, no apreciem un Anníbal carregat d'odi o venjança contra l'adversari que en repetides ocasions recorda la seva missió del seu projecte: trencar amb l'*statu quo* de Roma. Els governants romans ja sí el començaran a descriure'l com a barbar i amb descripcions similars. Tanmateix es presenten disputes entre els senadors debatent sobre l'estratègia a seguir contra Anníbal, havent descobert la seva presència tant a prop amenaça l'ordre establert per Roma, es crea ambient de preocupació i màxima alerta entre els governadors.

El cartaginès, lluny de la imatge que estàvem acostumats de "soldat entre soldats", manté en tot moment un aire de superioritat marcadament dominant davant els seus homes, l'empatia i camaraderia amb el seu exèrcit és en aquest cas nul·la, el personatge marca gran distància amb el seu exèrcit, la superioritat de la seva figura es fa notòria mitjançant vestuari, llenguatge gestual o oral i les seves dependències personals. És un Anníbal altiu i vanitós que rep mostres de traïció per part dels seus homes, aquests presenten dubtes sobre el general que decideix no sitiar Roma després de la victòria en Trasímeno.

Sobre el general en acció, apreciem que el total de les batalles presentades es concentren en tres moments diferents de combat, les dues primeres clarament acaben amb victòries del cartaginès, perfilant així encara més un enemic imbatible contra Roma i augmentant el nivell de pànic entre el Senat.

El darrer moment bèl·lic resulta una clara derrota final cartaginesa. Cap escena d'acció de lluita mostrada on el protagonista aparegui amb primers plans dirigint el seu exèrcit, els soldats romans en aquests moments eclipsen els cartaginesos apuntant així el vencedor en tot moment. El pèplum es caracteritza per incloure acció en les escenes però no gaire sang.⁸⁸

⁸⁸ DE ESPAÑA, R. *El Peplum. La Antigüedad en el cine*. Biblioteca Dr. Vértigo, Glénat, Barcelona, 1997.

Apreciem un Anníbal extremadament sentimental, tot i el seu aspecte hiperbòlic d'heroi forçut. El cartaginès s'acaba enamorant d'una seductora romana, neboda de l'influent senador Quinto Fabio -defensor sempre de la fortalesa de Roma-

A través dels episodis d'amor es presenta un cartaginès amb valors humans que la mateixa Sílvia exalta per damunt de tot. El destí impossible de la parella, donat l'amarga circumstància, conclou amb un dramàtic final, el patiment mostrat per Anníbal en aquest sentit fa augmentar el to dramàtic de la pel·lícula.

Tot i així, el púnic lluita -els seus soldats presenten aprensió davant la nova l'aptitud del general- per la seva relació amb Sílvia però sense èxit, gairebé més que en el camp de batalla.

Finalment la tràgica mort de la romana suposarà una derrota emocional pel cartaginès, anticipant el desenllaç final de la pel·lícula, un final amb una mítica batalla d'una guerra inevitable malgrat les mostres més humanes del cartaginès i el seu desig de la no destrucció total de Roma.

Certament Lapeña apunta que recau sobre Anníbal el pes de la trama de la pel·lícula⁸⁹: governa el seu exèrcit, els elefants, promou l'acció de propaganda entre les poblacions, prepara estratègies de batalla, enamora a Sílvia i lluita contra l'adversari encara que no s'abusa de la seva presència en escenes de batalles.

Com apuntàvem, l'aspecte més humà del general s'observa a través de la relació amb Sílvia, ella mateixa transmet a Fabio Quinto les justificades intencions d'Anníbal, malinterpretades pel Senat. El cartaginès pretén evitar la guerra, no és un monstre ni un bàrbar, la seva aptitud passa per evitar que Cartago acabi convertida en una província romana, en definitiva frenar l'imperialisme de Roma.

Conclusions

S'amplien característiques i qualitats d'Anníbal ampliant gèneres, gèneres que a la vegada augmenten audiència, públic coneixedor del cartaginès.

⁸⁹ LAPEÑA, O "Aníbal y Cartago en el cine"

<http://www.publicacions.ub.es/bibliotecaDigital/cinema/filmhistoria/2001/oscarlapenau.htm> (última visita 02/07/2018).

Aquesta seria amb síntesi la conclusió d'aquest apartat, se'ns acut que podem haver apostat per treballar més elements culturals -pintura, escultura, novel·la gràfica, òpera- sobre el cartaginès, augmentant audiència i coneixement sobre la seva persona que afegirien nous perfils d'Anníbal.

De tal manera observem en aquest apartat, on hem analitzat novel·la històrica i pel·lícula es dibuixen característiques noves sobre la seva persona, algunes segurament contaminades pel cànon dels formats i d'altres més ajustades a la realitat del cartaginès. En l'apartat *conclusions* finals d'aquest treball intentarem exposar amb detall què considerem més o menys "corromput" dels diferents perfils d'Anníbal que hem presentat. Avancem que sota el format literari i cinematogràfic sorprenentment conflueixen en la novetat de presentació d'un personatge que parla, raona, estima en definitiva, una persona amb carn i ossos no solament un brillant home de guerra.

Conclusions finals

El procediment d'analitzar el perfil d'Anníbal Barca des de diferents camins ens ha permet concloure que la figura del cartaginès més enllà del que coneixíem sobre el descrit per la historiografia clàssica, centrada la seva majoria en construir una imatge del cartaginès tendenciosa i interessada, apareix reforçada favorablement.

Els historiadors antics creen un enemic terriblement malèfic, sense escrúpuls, sense ètica ni sentiments, aquesta construcció resulta a la fi positiva per la pròpia Història romana, fa més èpica la victòria sobre Anníbal. Recordem que els autors clàssics no són contemporanis al cartaginès, es poden permetre àmpliament la llicència de crear un relat gairebé a mida, sovint exageradament dramàtic.

Certament el nostre treball ens ha permet descobrir alguna mostra de reconeixement militar de la figura d'Anníbal per part dels clàssics, voldríem pensar que forma part de la creació d'una tipologia d'enemic com comentàvem anteriorment, Roma s'enfronta contra un excel·lent estratega mancats de valors ètics de tal manera la historiografia filoromana acaba augmentant el seu triomf final, l'efecte és clarament propagandístic tanmateix.

Donem resposta a la qüestió que ens plantejàvem a l'inici d'aquest treball, ha perdurat en el temps aquest imatge en negatiu d'Anníbal? Faríem constar, segons el material analitzat, que els estudis i investigacions actuals tendeixen a mostrar elogis sobre de la seva persona, les descripcions positives dels textos dels autors contemporanis després de ser analitzats concluen un personatge dotat d'una enorme i brillant formació militar. No observem mostres que descrediten el seu perfil com a estratega, recordem que la historiografia actual no compta amb material per poder estudiar la vida personal d'Anníbal. Tanmateix no hem localitzat envidències en cap els autors estudiats sobre el seu posicionament pro romà o pro cartaginès, s'adopta una postura al respecte que trasmet objectivament el resultat de les investigacions sobre el personatge.

La valoració sobre el perfil d'Anníbal que ens arriba a través de l'anàlisi de la novel·la literària i el pèplum estudiats, és constructiu, ambdós gèneres tracten de perfilar un personatge amb fantàstiques descripcions i presentacions. Les dificultats, sovint inventades, acabaran resoltes eficaçment pel cartaginès. Entenem que els recursos anteriorment apuntats obtenen millors acollida sobre l'audiència d'ambdós gèneres.

Ens consta a la novel·la un Anníbal intel·ligent, honest, valent, fort, en definitiva una retrat molt positiu, recordem que la narració literària utilitza recursos molt amplis que construeixen el

personatge complet. Vencedor d'altra banda davant la majoria de les situacions hostils presentades. Un Anníbal heròic, un extraordinari general.

El pèplum presenta un protagonista igualment valent, vencedor malgrat les circumstàncies. La pel·lícula caracteritza un personatge romàntic fins i tot, un aspecte nou fins ara. L'Anníbal actor no compta amb sentiments d'odi ni venjança, justifica la seva acció contra Roma per necessitat, considera lliberar el seu poble de domini que l'urbe practica indiscriminadament.

La visió general que obtenim a la fi del present treball conclou amb una distorsionada i adulterada interpretació de la historiografia clàssica que favoreix la seva propaganda. Cap font contemporània testifica menyspreu per la figura d'Anníbal, s'aprecia en la seva persona grans coneixements miliars i estratègics. Així com, observem dins la reconstrucció narrativa i el gènere pèplum que el perfil que es presenta d'Anníbal és d'un personatge amb coratge, intel·ligent i sentimental, molt èpic gairebé un superheroï.

Bibliografia

- BARCELÓ, P. *Aníbal de Cartago*, Alianza Editorial, Madrid, 2010
- BARCELÓ, P. *Aníbal estratega y estadista*. La esfera de los libros, Madrid, 2010.
- CASCÓN DORADO, A. "Éxito y utilización ideológica de la novela histórica sobre la antigua Roma" *Minerva*, 2014, núm. 27. pp. 177-201.
- CASCÓN DORADO, A. "Novela histórica e historiografía clásica" *Revista de estudios latinos*, 2006, núm. 6. pp. 217-238.
- BLÁQUEZ MARTÍNEZ, J.M. *El mundo de Aníbal: La herencia de Amílcar Barca (290-229 a.C. y de Asdrúbal (245-221 a.C.) a Aníbal (247/246-183 a.C.): La Segunda Guerra Púnica*. REMEDIOS, S. , PRADOS, F. y BERMEJO, J. (Eds). *Aníbal de Cartago historia y mito*, Edic. Polifemo, Madrid, 2012.
- CHARLES-PICARD, G. *Hannibal*. Hachette, Paris, 1967.
- CHRIST, K. *Aníbal*. Herder, Barcelona, 2006.
- CONNOLLY, P. *La guerra en Grecia y Roma*. Despertaferro Ediciones, Madrid, 2016.
- DE ESPAÑA, R. *El péplum la Antigüedad en el cine*. Biblioteca Dr. Vértigo. Glénat , Barcelona, 1997.
- GARCÍA GUAL, C. *La Antigüedad novelada*. Anagrama, Barcelona, 1995.
- GOLDVIN, J.C. *L'Antiquité Retrouvée*, Paris, 2009.
- HAEFS, G. *Aníbal*. El Pais, Madrid, 2005.
- HUSS, W. *Los cartagineses*. Gredos, Madrid, 193.
- LANCEL, S. *Aníbal*. Crítica, Barcelona, 1997.
- LANCEL, S. *Cartago*, Crítica, Barcelona, 1994.
- LAPEÑA, O. "Aníbal y Cartago en el cine"
- <http://www.publicacions.ub.es/bibliotecaDigital/cinema/filmhistoria/2001/oscarlapenau.htm> (última visita 02/07/2018).
- LAPEÑA MARCHENA, O. "La contaminación de géneros en el cine sobre el mundo Antiguo" *Trocadero*, 2015, núm. 27. pp. 151-172.
- PREVAS, J. *El juramento de Aníbal. Vida y batallas del mayor enemigo de Roma*. Edhasa, Barcelona, 2018.

QUESADA SANZ, F. "El "rostro de la batalla": nuevas corrientes y problemas en la historia militar antigua y el auge de la novela histórica de tema bélico". *Habis*, Universidad de Sevilla, 2016, núme. 47.

Filmografia

Annibale. Directors. E. G. Ulmer i C.L. Bragaglia, Itàlia-USA. 1960.

Obres Clàssiques

APIANO. *Guerras Ibéricas. Aníbal*. Trad. Gómez Espelosín, F. J. Alianza Editorial, Madrid, 2016.

ITÁLICO, S. *La Guerra Púnica* Ed. Villalba Álvarez, Joaquín. Akal/Clásica, Madrid, 2005.

LIVIO, T. L *La Segunda Guerra Púnica, I XXI-XV* Edic. Fernández Valverde, J. y Ramírez de Verger, A. Alianza Editorial, Madrid, 2008.

LIVIO, T. L *La Segunda Guerra Púnica, II XXVI-XXX* Trad. Gascó, F. y Solís, J. Alianza Editorial, Madrid, 2009.

NEPOTE, C. *Hannibal XXIII*. Trad. Segura Moreno, Ed. Gredos, Barcelona, 2007.

POLIBIO, *Guerras de Aníbal*. Trad. Balasch Recort, M., Ed. Gredos, Barcelona, 2011.

Annexes

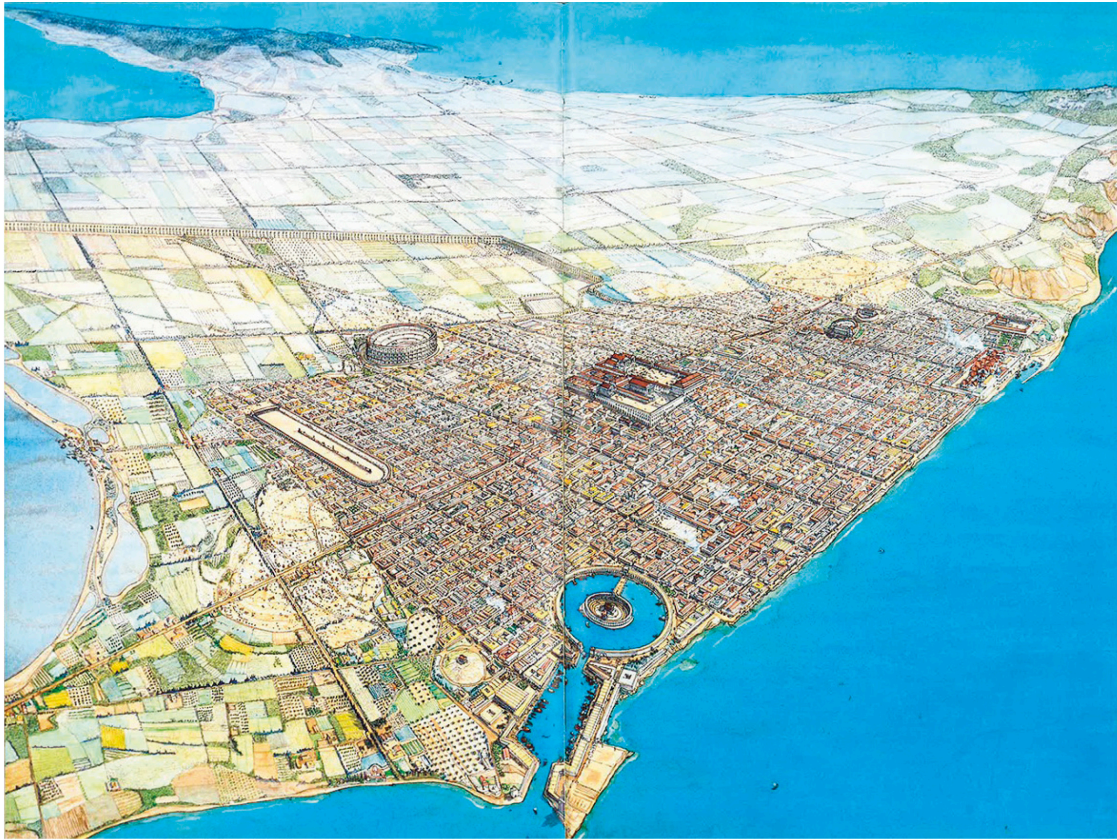

Fig. 1. Perspectiva aèria de la ciutat de Cartago. Font. Haywood, J. *Historical Atlas of ancient civilisations*, London, 2005, p. 7.

Fig. 2 Bronze de *Volubilis*, retrat d'Anníbal., segons G. Ch. Picard: cap del Juba II, segons la *communis opinio*. Font. Lancel, S., *Cartago*, Barcelona, 1994.

Fig. 3. Cap celta amb casc i cotas de malla. Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 181.

Fig. 4. Elefants remolcats a través del Ròdano. Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 160.

Fig. 5 Escenari de la Segona Guerra Púnica. Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 151.

Fig. 6. Fases de la formació de les files d'Anníbal a la batalla de Cannas. Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 192.

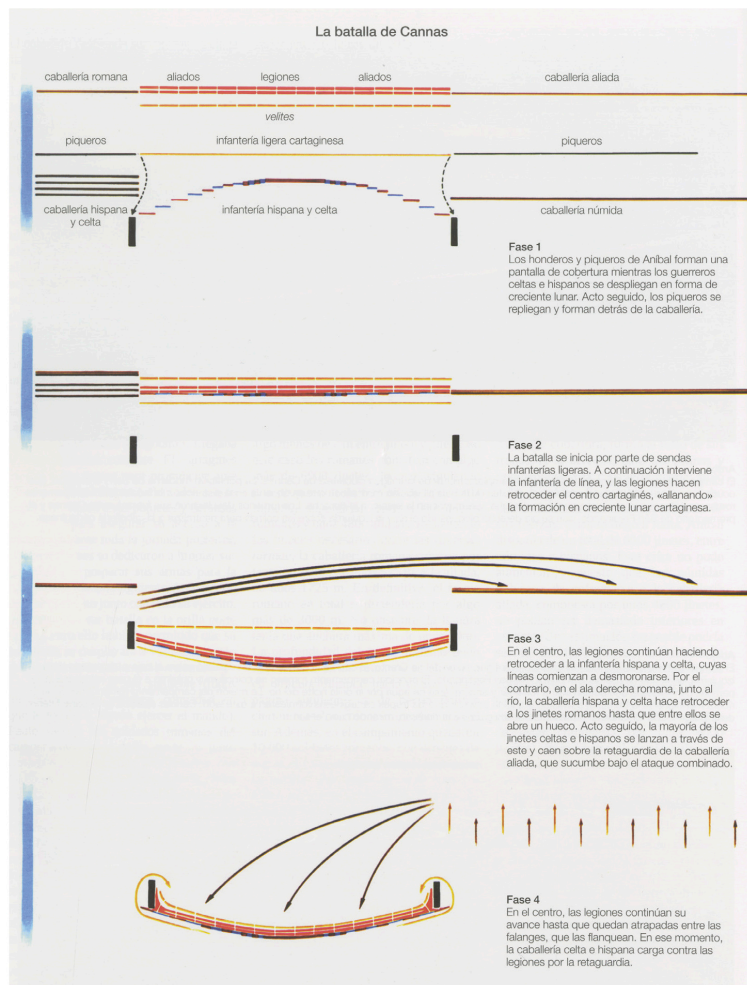

Fig.7 Genet nùmda, cosiderada la millor cavalleria lleugera del món antic. Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 155.

Fig. 8. Situació dels campaments de l'exèrcit cartaginès i romà en el camp de la batalla de Cannas. Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 191.

Fig. 9. Capua sitiada per les tropes romanes, Font. Connolly, C. *La guerra en Grecia y Roma*, Madrid, 2016, p. 200.

Fig. 10 Cartell de la pel·lícula *Annibale*. Font. Imatges Google.